

одређује основне појмове, изворе и питања функционалног приступа и функционалне анализе. Ова књига има нарочиту вредност због објашњења фундаментал-

них момената функционалног метода као језгра функционалистичке оријентације.

Срђан Вукадиновић

Драган Коковић: Социологија религије и образовања, Сомбор : Учитељски факултет Сомбор 1996, 162 стр.

Религија и образовање вишеструко су повезани и испреплетени. Њихове међусобне везе и односе као и везе и односе спрам других друштвених појава значајно истражује и расветљава и социологија. *Социологија религије и образовања* аутора проф. др Драгана Коковића је књига која нам кроз седамнаест поглавља показује како је то могуће.

Прво поглавље носи наслов *Предмети социологије религије* и у њему аутор упућује на проблем дефинисања религије и истиче да "веровање у надприродно а посебно у неку моћ постоји у свим друштвима" и "зато свака дефиниција религије мора узимати у обзир ову разноликост". Истичући незавидан положај истраживача у социолошком истраживању религије који ако "не познаје довољно феномен религије долази у опасност да га не схвати", али исто тако ако је усвојио одређену религију "долази у опасност да буде пристрасан" аутор издваја да социолога преваходно интересују функције религије (унутрашње и спољашње). Социологија религије је *емпиријска наука* јер проучава непосредне религиозне акције (нпр. ритуале) али и *синтеитичка* дисциплина јер "представља синтезу која проистиче из узајамне зависности неколико дисциплина". Социологу измичу филозофско-метафизичка обиљежја религије "јер он увек има у виду одређену религију коју посматра у контексту конкретног глобалног друштва". На крају аутор упозорава да социологија религије мора "избећи трострукој опасности: да не *идеологизује*, да се не *иреитвори* у *идололастрију* бројева и да *иреитване* *ирекорачивајући власитије границе*".

Појам религије – социолошко ситановише наслов је другог поглавља у којем се аутор враћа на проблем дефинисања религије и констатује да свака дефиниција религије "мора до извесног

степен да буде произвољна" и може "покривати или премного или премало или и једно и друго".

Историјски развој религије наслов је трећег поглавља које нам говори о историјским облицима и фазама кроз које је прошла религија. Аутор нас укратко упознаје са *анимизмом*, *идоитемизмом* и *идеизмом* код којег се разликују двије фазе: *идоитеизам* и *идоидеизам*. На крају нас Коковић подсећа и на могућност укидања религије онако како то каже Маркс: "Она ће нестати кад се укину сви они услови у којима је човек понижено и угњетено биће."

Четврто поглавље – *Религија и дружи сродни појмови* састоји се од три подпоглавља која разјашњавају однос религије и магије, религије, мистике и окултизма и религије и вјере. Одређења магије су различита и крећу се "од става да је то неконтролисана илузија" па "до преовлађујућег становишта да је она средство које може утицати на исход одређеног догађаја". Утврђујући непобитну историјску везу између религије и магије те разлика које постоје првенствено "на нивоу теоријског" аутор наглашава значај магије за настанак религије али и науке.

У другом подпоглављу "Религија, мистика и окултизам" аутор дефинише појмове мистика и окултизам упозоравајући на њихово често криво разумијевање. Мистика је присутна у свим религијама и представља њен ирационални дио, она је духовни аспект религије и подразумева интуитивно, непосредно опажање јединства, цјелине и смисла цјелине, она је област "чисто субјективног доживљавања" и зато својствена модерном човјеку те може да буде "извор слободног стварања" али као помодност и "непријатељска према сваком стваралаштву", каже Коковић. Окултизам тежи рационалном, он је "окренут уназад и не-

пријатељски расположен према стваралаштву” и своди се на ”усвајање древне мудрости коју је модерни човек заборавио”. Окултизам има различите форме (теозофија, антропозофија, спиритизам) и није јединствен, али је у великој експанзији, и претендује да замијени религију, што све налаже његово озбиљно истраживање.

Треће подпоглавље ”Религија и вјера” разграничава ова два појма која се у свакодневном говору често поистовећују. Вјера је снага и воља религије а уједно и ”природна потреба човека”. Вјера је ствар срца и осјећања и у знању не треба тражити ”потврду вере”. Коковић закључује да је вјера *”искључиво субјективна вредност, нема никаквог објективног садржаја, као истина онтолошког и објективног реда”*, а религија је ”само људско дело”.

Религија и култура, пето поглавље ове књиге, започиње тврдњом да култура и религија имају своје жариште у култу који је ”као јавни организовани израз религиозности познат и најпримитивнијим културама”. Култура и религија су се ”међусобно потпомагале али и разилазиле” а ово посљедње долази до изражаја са сукобом свјетовног и религијског што је пореметило хармонију ”између религиозног и научног образовања” и довело ”до видљиве и повећане конфузије у васпитању и образовању”. Превладавање ове конфузије могуће је тако да школе ”негују виталну снагу целине нашег образовања” која се не може схватити без ”религиозног васпитања и образовања”, наглашава Коковић. Пошто смо ”дуго времена били изложени свим илузијама нерелигиозне педагогије” аутор апелује да ”свакоме ко жели треба омогућити наставу из веронауке. Она се не сме наметати, али ... ни спречавати.”

У подпоглављу ”Религијска, религиозна култура и образовање” појашњава се разлика између религијске и религиозне културе. Религијска култура треба да обухвати ”науку о религијама и историју религије” тј. ”знања о феномену религијског” која би била укључена у обавезан наставни процес. Аутор посебно истиче да је у питању *”знање о садржајима у које човек не мора да верује ништа да их прихвати као социјално понашање”*. Насупрот религијској култури ”ре-

лигиозна култура подразумева уједно веровање, вредновање и понашање у складу са специфичним посебним (религиозним) одређењима”. Ова разлика своју практичну реализацију налази у *настави о религији и њој из религије* (вјеронаука и катихизис). Коковић сматра да је настава о религији неопходна јер је религија ”цивилизацијска и културна тековина” и да се она треба увести у школе као необавезна и добровољна а њу би изводиле ”теолошки образоване особе”. Што се тиче религиозног образовања оно би требало да се задовољи ”у цркви или евентуално приватним професионалним школама”. Овакав став Коковић оправдава промјенама које су се десиле и које религија мора уважити, а то су плурализам и секуларизација чији утицај уклања религијски ”монопол на лични живот и људске интиме”. Због свега тога ”веронаука би у школама била исто толико умесна као натурање било ког погледа на свет (атеистички, марксистички и др.)”. Ипак, имајући на уму нашу ситуацију Коковић допушта да се ”у недостатку других просторија” она може ”изводити у школи али под условом да је необавезна и да је изводе свештеници под руководством цркве”. Предлажући шта треба да обухвати настава о религији – објашњење појмова, одређење религије, приказ историје и догматике великих религија и проучавање религије (филозофија религије, социологија религије...) – аутор закључује да *”школа не може заобићи истраживања религијског образовања, јер је њој својој дефиницији инстинктивна у којој је концентрисано њено све што је присутно на нивоу глобалног друштва”*.

Шесто поглавље носи наслов *Религија и свакодневни живот* и у њему се истиче чињеница да је религија саставни дио свакодневице и да је религија некада прожимала сав живот и његове манифестације, а данас се све више одваја од главних структура друштва ”и то одвајање је ослобађа како би могла постојати на другој основи и на нов начин унутар субјективности и у малим групама”, примјећује Коковић. Имајући све то на уму Коковић истиче да је религија *”део културе и њој културе свакодневног живота”* тј. свакодневна културна чињеница.

Седмо поглавље *Религија и социјализација* разматра утицај почетне фазе

социјализације, тзв. ране социјализације, која се одвија у оквиру породице, на формирање религиозних ставова и увјерења. Анализирајући живот савременог човјека, значај породице у религијском васпитању, религиозност у граду и на селу аутор долази до закључка да је религиозност "неоспорно под високим утицајем процеса социјализације у породици", и истиче да "ни религиозност, а нити нерелигиозност нису увек особени одабир и особено одредење због унутрашње мотивације, али нису нити пасивно приклањање само због утицаја средине у којој се живи".

Осмо поглавље има наслов *Функције религије* и говори о основном питању "сваке социологије религије" тј. о значају религијских функција у друштву. "Питање функција религије нужно нас враћа на разматрање потреба, посебно религијских потреба које су трајно и дубоко људски утемељене потребе", увиђа Коковић и додаје да су потребе за религијом многобројне, а како каже "има мишљења да ће 'у новој епохи'", такозваном "добу празнине", "вера бити потребнија него данас". Функције религије су разноврсне а аутор нам у наставку говори о *универзалној, позицивној, негатиивној, манифестивној, латентној, сазнајној, комуникацијској, регулативној, интелектуалној, емоциивној, професијској, легијимацијској и идентификацијској* функцији религије.

У деветом поглављу *Религија и верске организације* аутор нас упознаје са типовима вјерских организација као што су црква, деноминација, секта и култ, те утврђује разлике међу њима.

Комјоненте религије назив је десетог поглавља у коме аутор кроз девет подпоглавља представља исто толико компоненти (или елемената структуре) религије. Аутор нас опширно и исцрпно упознаје са сљедећим компонентама религије: *догма, религијско искуство, вриједности, мишљења, симболи, ритуали, религијске услове, харизма, религијске норме и правила*.

У једанаестом поглављу које носи наслов *Религија, нација и полиитика* констатује се и анализира повезаност религије и нације која понекад добија чудне облике па се говори о томе да се "религија национализује, а нација посвећује" и да се религија и нација замјењују, стапају у

једно. Разумјети однос нације и религије није могуће без разумијевања актуелне политике, тврди аутор.

Дванаесто поглавље *Религија и дружи облици свесћи* пропитује однос религије са филозофијом, моралом, науком, идеологијом и умјетношћу. Разлику између филозофије и религије тешко је јасно утврдити; ипак, филозофија религије је могућа "у мери у којој је религија рационална чињеница" тако да треба разликовати "увјерења у истинитост" од "истинитости увјерења", што интересује филозофију религије.

Повезаност религије и морала креће се од схватања која говоре да се суштина религије налази у моралним начелима, преко оних која говоре да морал није прави ако не произлази из "вечног добра, Бога" јер остаје релативна, пролазна вриједност, па до тога да религија помаже у моралним кризама које доноси савременост. Аутор афирмише став да се вјера и морал не могу заснивати на страху већ на одговорности и да до изграђивања етичке културе не може доћи без религијске културе – што је заступала нерелигиозна педагогија.

Религија и наука иду посебним путевима и опречним средствима остварују своје циљеве али им је, пише аутор, функција заједничка, а то је "развој и унапређење културних, цивилизацијских, просветних и других димензија друштва".

Утицај идеологије на религију може бити врло снажан. Коковић подсјећа да идеологија може да потисне религију (нпр. марксизам) или јој може дати посебну улогу и функцију (нпр. функционализам).

Религија и умјетност су блиске због њихове "упућености према ирационалном делу стварности, али и целини људске личности јер утичу на њу" а и у томе "што је естетско одлика сваког стварања и уобличавања па и оног апсолутног". Умјетност "може служити као одлично изражајно средство за развијање религиозних осећања", а умјетник често црпи инспирацију из религије. Аутор проблематизује утицаје религије на умјетност, односно поставља се питање да ли умјетност престаје да буде то ако жели да пробуди "религиозни (а не уметнички) доживљај".

Секуларизација, модернизација и религија наслов је тринаестог поглавља у коме се модернизација схвата "као процес

рационализације живота” а ”последница је технолошког напретка и индустријске револуције”, док модерност не значи само савремено и садашње већ ”стално произвођење новог, отвореност за ново, могуће”. Секуларизација је модернизација у подручју религије и према томе секуларизација ”није ’одумирање’ религије и религиозности” већ њихова трансформација, обнова и ревитализација, што се дешава посебно у кризним временима. Аутор закључује да ће ”заједно са процесима модернизације, секуларизације” трајати и религија ”али у другим облицима, помешана са неизбежним мистицизмом и окултизмом”.

Четрнаесто поглавље *Световна религија и масовна култура* се надовезује на претходно поглавље о секуларизацији и у њему се говори о свјетовној религији као сурогату религије, лажној или квазирелигиозности. Свјетовна религија се дефинише као ”систем идеја, осећања и акције групе унутар кога верници посвећују одабране аспекте друштвене стварности, које тада за групу представљају највећу вредност”. По узору на вјеру у бога створена је нова секуларизована религиозност, свјетовна вјера у политичке, националне, филмске и телевизијске звијезде (богове). Масовна култура је средство којим се успоставља комуникација вјерника са боговима свјетовних религија. Појава свјетовне религије објашњава се погубним утицајем секуларизације тј. човјекова изворна потреба за религијом угушена процесом секуларизације мора некако да се испољи.

У петнаестом поглављу *Секте – од контракултурног до сатанистичког обрасца* Коковић дефинише секту као групу ”следбеника неког верског учења која се одвојила од цркве и коју је црква одбацила и осудила”. Секта за разлику од цркве одбацује друштвену средину у којој постоји, а њеном настанку и опстанку погодују следећи друштвени услови: 1. времена *старајегије* *преживљавања* и културе сиромаштва; 2. *расне* и *националне фрустрације*; 3. *духовне фрустрације*; 4. *психолошке фрустрације*; 5. *црквена фрустрација*. Схватајући секте (посебно сатанистичке) као опасност за породицу и младе људе аутор наводи неке акције које се против секти данас проводе у свијету: 1) оснивање *покреша*

”*антии-секта*”; 2) обављање ”*дейрограмирања следбеника*”; 3) *законске мјере*. Примјена ових мјера је често проблематична јер могу нарушити ”*верске слободе као нешто што је већ освојено и драгоцено*”, упозорава аутор и додаје да се секте све више комерцијализују и постају ”*саставни део њиховог културног*”. Појава секти, закључује Коковић, је ”знак нових захтева за духовношћу и трансценденцијом” а ”томе је допринела криза *света* и *међународног поретка* али и криза цркве”.

Шеснаесто поглавље *Зашто атеизам није решена загонетка религијског питања?* нас упознаје са појмом атеизма, његовим врстама и развојем. Атеизам, каже аутор, не треба посматрати као негацију вјере него као негацију бога (a/teos). Атеизам ”је негација оностраних, свега онога на овоме свету што би са оностраним могло бити у некој вези”. Потребно је, стога, разликовати атеисту и невјерника јер први, додуше, негира бога али се не одриче ”вере у божанство, човека и земаљски рај”, док други – невјерник – у начелу не вјерује ни у шта и никоме осим себи. Атеизам је у новије вријеме углавном напуштен а на сцени је постмодернистичка равнодушност која цркве брине више од атеистичке побуне. Може се говорити тек о ”узгредном и пригодном атеизму” те о једној врсти ”финијег атеизма” тј. прагматизму који сматра да је ”Бог само једна идеја, али за живот потребна и корисна идеја”. И атеизам и теизам имају свој дубоки смисао те само човјеково ”слободно одлучивање може претегнути на једну или другу страну”, закључује аутор.

Религија и култура толеранције наслов је посљедњег, седамнаестог поглавља у којем нас аутор упознаје са толеранцијом као вриједношћу на којој може и треба да почива култура, њеним границама и значајем за васпитање и образовање. Аутор на почетку поставља неколико питања о томе ”шта је толеранција, има ли она границе и ако има где се оне пружају”, те ”због чега је неопходно да унутар тих граница будемо трпљиви”. Толеранцију захтијева људски живот, а истинска толеранција, ширење њених граница, изградња религијског и културног плурализма треба да буду претпоставка сваке комуникације. Веза

вјере и толеранције огледа се и у ставу да *"крући вера чини човека фанатичним, черстиа толерантиним"*. Бити толерантан према другоме не значи само не спречавати га да живи по своме тј. одсуство забране, већ прије свега *"иошћовање онога шћо дрући јестје"*, и то не *"због сћраха од друшћивених норми"* као што то чини *"културни симулант"*. Толеранција представља *"йочештак демократије, а не њено одредишће"*, истиче аутор и додаје да *"индиферентност представља већу претњу демократији него што су то нетолеранција или сујеверје"*. Треба бити опрезан са некритичком употребом појма толеранције тј. *"с једне сћране не може се йрихваћити њен йтрадиционални хуманисћички садржај, а с друће сћране савремена уйошћреба ойкрива нове нейрихваћљиве садржаје йтолеранције"*. Модерна употреба толеранције упућује на тзв. *"репресивну толеранцију"* која се своди на однос различитих субјеката моћи што упућује да толеранција може опстојати *"једино у заједници у којој ойсћоји йлурализам субјеката моћи"*. Васпитање и образовање може усмјеравати појединце на дијалог и толеранцију, али и на нетолеранцију, при чему постаје јасно да је *"нейтолерантино васйшћање исћо шћо и неवासйшћање"*. Коначно,

проф. др Драган Коковић досљедно свему изреченом доноси закључак и препоручује да нове генерације треба васпитавати за дијалог и толеранцију тако да се имају *"у виду мођућности и йраво избора, од брачног партнера до националности, вероисповести, држављанства итд., па и право да се "не изабере ништа" подвлачећи да се "йтолеранција не йоклања, она се осваја као вишћални сасйсојак и симбол слободног друшћива"*.

Социологија религије и образовања проф. др Драгана Коковића нам на један кондензован и пријемчив начин приближава социологију религије, њен предмет и сазнања, али и примјену тих сазнања у сврху ефикаснијег и демократским условима живота примјереног образовања. Сам аутор је књигу замислио као приручник који је намијењен првенствено студентима учитељског факултета, али она, свакако, може користити како професорима социологије у средњим школама тако и студентима социологије. Поред наведене примјене ова књига представља својеврстан прилог за неопходну реформу школства, посебно када је у питању настава религије.

Слободан Зечевћ

Војин Милић: Социолошки метод, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства 1996.

Треће издање књиге *"Социолошки метод"*, једног од капиталних дјела у области методологије социолошких истраживања у нас, објављено је 1996. године у издању Завода за уџбенике и наставна средства из Београда. Прва два издања ове књиге објављена су у библиотеци *"Symposion"* издавачког предузећа *"Нолит"* из Београда 1965. и 1978. године.

Садржај трећег издања књиге *"Социолошки метод"* је готово идентичан другом. Најважније измјене у овом издању у односу на претходно односе се на укључивање *"истраживачког разговора"*, као израза који се све чешће посљедњих година појављује у методолошким текстовима, у типологији начина рада испитивача, односно анкетара коју Војин Милић преузима од Е. Шојха (Е. Scheuch).

Појам *"истраживачки разговор"* је сродан с појмом *"благо испитивање"* који представља први сегмент Шојхове типологије разговора. Садржај разговора одређен је предметом проучавања и сазнајним циљевима који су уграђени у истраживање (стр. 513). Примјена *"истраживачког разговора"* у истраживању друштвених појава је веома широка, а може је изводити *"само научно оспособљен истраживач"*.

Наведено одређење *"истраживачког разговора"* је оно што је ново у трећем издању у односу на претходна два. Новија методолошка литература, која се појавила послје 1978. године, врло ријетко је уношена у треће издање *"Социолошког метода"*.

Срђан Вукадиновић